

UCCC & SPBCBA & SDHGCBCA & IT
S.Y.B.com Sem. – 3
Advanced Accounting and Auditing Paper – 1

પડતરના હિસાબો: પ્રારંભિક

1.1 પ્રસ્તાવના

આધુનિક હરીફાઈયુક્ત યુગમાં ધંધાકીય એકમનું કદ વિશાળ અને વિસ્તૃત થઈ રહ્યું છે. ત્યારે ધંધાના મહત્વના નીતિવિષયક નિર્ણયો મહત્વના બને છે. જેવા કે ઉત્પાદિત એકમની પડતર, વેચાણ કિંમત તેમજ પડતરનાં વિવિધ તત્વોમાં ફેરફાર દ્વારા પડતરમાં ઘટાડો કરવો.

આ માટે પડતરના હિસાબ વધુ મહત્વના બન્યા છે. આ માટે નામાપદ્ધતિની એક આધુનિક શાખા પડતરહિસાબી પદ્ધતિ મહત્વની બની છે. નાણાકીય હિસાબી પદ્ધતિમાં નાણાકીય લેવડ-દેવડોની નોંધ, ખતવણી, ખાતાં બનાવવા તેમજ કાચાં સરવૈયાં અને વધારાની માહિતી ઉપરથી ધંધાકીય એકમનું નફાનુકસાન ખાતું તેમજ પાર્કુસરવૈયું વર્ષને અંતે તૈયાર કરવામાં આવે છે. એટલે કે વર્ષના અંતે ધંધાકીય એકમમાં કેટલો નફા નુકસાન થયું તેમજ ધંધાની આર્થિક પરિસ્થિતિ પાકાસરવૈયા ઉપરથી જાણી શકાય છે. પરંતુ ઉત્પાદન કઈ વસ્તુનું કરવું, કેટલું કરવું, કેટલી પડતર થઈ તેમજ વસ્તુની વેચાણ કિંમત કેટલી રાખવી જેવા પ્રશ્નોના જવાબ નાણાકીય હિસાબી પદ્ધતિ પરથી મળી શકતાં નથી. નાણાકીય હિસાબી પદ્ધતિની મર્યાદા પડતર હિસાબી પદ્ધતિના ઉપયોગ દ્વારા દૂર કરી શકાય છે.

સામાન્ય રીતે પડતરના હિસાબ મુખ્યત્વે ઉત્પાદિત એકમની પડતર શોધી કાઢી યોગ્ય વેચાણકિંમત નક્કી કરવા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત પડતરનું વિશ્લેષણ કરી પડતરનાં વિવિધ તત્વોની પડતરમાં ઘટાડો કરવા માટે તેમજ બગાડ ઘટાડવામાં મદદરૂપ થાય છે.

1.2 પડતર હિસાબી પદ્ધતિનો અર્થ / વ્યાખ્યા

સામાન્ય અર્થમાં “પડતર એટલે કોઈ વસ્તુ કે સેવાના ઉત્પાદન માટે કરવામાં આવતાં ખર્ચા.” સામાન્ય રીતે આવા ખર્ચામાં પ્રત્યક્ષ ખર્ચા અને પરોક્ષ ખર્ચાનો સમાવેશ થાય છે એટલે કે

પડતર = પ્રત્યક્ષખર્ચ + પરોક્ષ ખર્ચ (માલસામાન મજૂરી + કારખાના ખર્ચ+ ઓફિસ ખર્ચ + વેચાણ ખર્ચ)

પડતર હિસાબી પદ્ધતિ એટલે જે તે વસ્તુ કે સેવાની પડતર નક્કી કરવાની પદ્ધતિ, જેમાં પડતરનાં તત્વોનું વિગતવાર પૃથ્થકરણ કરવામાં આવે છે.

શ્રી બિગે આપેલ વ્યાખ્યા, “પડતર હિસાબી પદ્ધતિ એટલે પ્રમાણમાં વાજબી ચોકસાઈપૂર્વક દરેક એકમના ખર્ચનું પૃથ્થકરણ અને વર્ગીકરણ કરી, કુલ પડતર તથા તેનું વિભાગભાર બંધારણ નક્કી કરવાની કાર્યપદ્ધતિ.”

પ્રો.વાન સીકલના મતે “પડતર હિસાબી પદ્ધતિએ વસ્તુ અને સેવાના ઉત્પાદનના વ્યવહારોની નોંધ અને રજૂઆત કરવાનું વિજ્ઞાન છે, અને આ નોંધો માપણીની રીતો અને અંકુશનું સાધન બને છે.”

શ્રી વેલ્ડન ના મતે “માલ કે સેવાની પડતર નક્કી કરવાના ઉદ્દેશથી તેમજ સંચાલનના માર્ગદર્શન અને અંકુશ માટે યોગ્ય રીતે વિગતો ગોઠવીને રજૂ કરવાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવતું ખર્ચનું વર્ગીકરણ, નોંધ તેમજ યોગ્ય વહેંચણી એટલે પડતરના હિસાબ.”

1.3 પડતર હિસાબી પદ્ધતિનાં લક્ષણો

- પડતરના હિસાબનું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર માલ કે સેવાની પડતર નક્કી કરવાનું છે.
- તેમાં ખર્ચનું વર્ગીકરણ વિગતવાર અને ખાતાવાર માહિતી મળી શકે તે રીતે કરવામાં આવે છે.
- નક્કી કરેલ વર્ગીકરણને આધારે ખાતાં, પ્રક્રિયાઓ અને વસ્તુના જુદા-જુદા એકમો વચ્ચે ખર્ચની નોંધ કરવામાં આવે છે.
- દરેક ખર્ચની નોંધને આધારે વિવિધ પડતર જેવી કે સીમાંત પડતર, પ્રમાણપડતર વગેરેમાં ઉપયોગ કરી શકાય છે.
- સંચાલકોને નીતિપડતર માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે એટલે કે વેચાણક્રિમત નક્કી કરવી, વસ્તુનું કેટલું ઉત્પાદન કરવું, બગાડનું પ્રમાણ ઘટાડવું વગેરે.

1.4 નાણાકીય હિસાબો અને પડતરના હિસાબોની તુલના

આધુનિક સમયમાં નાણાકીય હિસાબ અને પડતરનાં હિસાબ ઉત્પાદનકાર્ય કરતાં ધંધાકીય એકમો માટે અનિવાર્ય છે. બંને હિસાબમાં નાણાકીય વ્યવહારોની નામા પદ્ધતિના સિદ્ધાંતો, નિયમો, ધારણાઓ અનુસાર વ્યવસ્થિત તૈયાર નોંધ થાય છે. નાણાકીય હિસાબમાં સમગ્ર ધંધાકીય એકમની સમગ્ર ધંધાકીય પ્રવૃત્તિના પરિણામે ઉદ્ભવતાં નફા-નુકસાનની ગણતરી કરવામાં આવે છે. જ્યારે પડતરના હિસાબ દરેક વસ્તુનો એકમદીઠ અને કુલ નફો કે નુકસાન નક્કી કરે છે. નાણાકીય હિસાબ અને પડતરના હિસાબના સ્વરૂપ, કાર્યક્ષેત્ર, ભૂમિકા તેમજ અન્ય ભેદ નીચે પ્રમાણે રજૂ કરી શકાય.

મુદ્દા	નાણાકીય હિસાબો	પડતરના હિસાબો
વસ્તુવાર આવક કે ખર્ચની નોંધ	નાણાકીય હિસાબો અમૂક ચોક્કસ મુદત માટે સમગ્ર ધંધાનો નફો કે નુકશાન બતાવે છે. પરંતુ અમૂક ચોક્કસ વસ્તુ, વિભાગ કે પ્રવૃત્તિનો નફો કે ખોટ અલગ જાણી શકાતો નથી.	પડતરના હિસાબો દરેક વસ્તુ, પ્રવૃત્તિ, ખાતાં કે પ્રક્રિયા વિશેના ખર્ચ અને આવકની નોંધ રાખે છે. પરિણામે દરેક પ્રવૃત્તિ, વિભાગની નફાકારકતા પડતરના હિસાબો પરથી જાણી શકાય છે.
નફા-ખોટના કારણો	ધંધામાં નફો કે ખોટના ચોક્કસ કારણો નાણાકીય હિસાબો પરથી જાણી શકાતો નથી.	ધંધામાં નફો કે ખોટના ચોક્કસ કારણો જરૂરી પડતરનું પૃથક્કરણ કરી પડતરના હિસાબો પરથી જાણી શકાય છે.
વેચાણ કિંમત	નાણાકીય હિસાબો કોઈપણ વસ્તુની વેચાણકિંમત નક્કી કરવામાં ઉપયોગી નથી.	પડતરના હિસાબો વસ્તુ કે સેવાની વેચાણકિંમત નક્કી કરવામાં ઉપયોગી છે.
પક્ષકારો	ધંધાકીય એકમના ફક્ત બાહ્ય પક્ષકારો જેવા કે દેવાદારો લેણદારો, બેંક સાથે થયેલ દરેક વ્યવહારની નાણાકીય હિસાબોમાં નોંધ રાખવામાં આવે છે.	ધંધાકીય એકમના બાહ્ય પક્ષકારો તેમજ આંતરિક વ્યવહારો જેવા કે સ્ટોર વિભાગે ઉત્પાદન વિભાગને પૂરો પાડેલ માલ સામાન વિભાગો વચ્ચેની માલ ફેરબદલી વગેરે વ્યવહારોની પણ નોંધ કરવામાં આવે છે.
ખર્ચા અને આવકોનો સમાવેશ	નાણાકીય હિસાબોમાં કેટલાક ખર્ચા તેમજ આવકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. જેવા કે કરવેરાની જોગવાઈ, ડિવિડન્ડ ચૂકવણી, ડિવિડન્ડની આવક, ડિબેચર વ્યાજ, લોન વ્યાજવગેરે	પડતરના હિસાબોમાં કેટલીક આવકો અને ખર્ચાનો સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી. જેવી કે કરવેરાની જોગવાઈ, ડિબેચર વ્યાજ, ડિવિડન્ડ વગેરે.
હિસાબી સમયગાળો	સામાન્ય રીતે હિસાબી વર્ષના અંતે નાણાકીય હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે અને પ્રગટ કરવામાં આવે છે.	પડતરના હિસાબો સંચાલનની જરૂરિયાત અનુસાર ગમે તે સમયે, ગમે તેટલા હિસાબી સમયગાળા દરમિયાન કરવામાં આવે છે અને સંચાલકો સમજ રજૂ કરવામાં આવે છે.
નાણાકીય એકમ તેમજ અન્ય એકમો	નાણાકીય હિસાબોમાં બધા જ વ્યવહારોની ચલણી નાણાંમાં જ રજૂઆત થાય છે.	પડતરના હિસાબોમાં ચલણી નાણાં ઉપરાંત અન્ય એકમો એટલે કે કામદાર કલાકો, યંત્રકલાકોમાં પણ વ્યવહારની રજૂઆત થાય છે.
ખર્ચનું પૃથક્કરણ	નાણાકીય હિસાબોમાં ખર્ચ યોગ્ય કે વ્યાજબી છે તે અંગે વિશ્લેષણ કે પૃથક્કરણ કરવામાં આવતું નથી.	પડતરના હિસાબોમાં માલસામાન, મજૂરી, પરોક્ષ ખર્ચાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.
નિર્ણય	નાણાકીય હિસાબો વેચાણ વધઘટ ખર્ચમાં વધઘટનું શું પરિણામ આવે તે અંગેનો ખુલાસો કરી શકાતો નથી.	પડતરના હિસાબો વેચાણ વધઘટ ખર્ચમાં વધઘટનું શું પરિણામ આવે તે અંગેનો ખુલાસો કરે છે.
નફાકારકતા	નાણાકીય હિસાબો દ્વારા નફાકારકતા વધારવા માટેની ભૂમિકા ભજવતાં નથી.	પડતરના હિસાબો બિનજરૂરી ખર્ચને, બગાડને દૂર કરવા તેમજ પ્રવૃત્તિઓ નફાકારક બનાવવામાં ઉપયોગી છે.
મંદીમાં ઉચ્ચોગિતા	મંદીના સમયમાં ભાવ ઘટાડો કઈ મર્યાદા સુધી શક્ય છે, તેનો કોઈ નિર્દેશ નાણાકીય હિસાબોમાંથી મળતો નથી.	પડતરના હિસાબોના પૃથક્કરણ દ્વારા તેમજ સીમાંત પડતરના ખ્યાલ દ્વારા મંદીના સમયમાં ભાવ ઘટાડો કઈ મર્યાદા સુધી શક્ય છે તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરે છે.

1.5 પડતર હિસાબી પદ્ધતિના ફાયદા :-

નામાપદ્ધતિની એક આધુનિક શાખા તરીકે પડતર હિસાબી પદ્ધતિ ધંધાકીય સંચાલનમાં, નફાકારકતામાં વૃદ્ધિ કરવામાં, પડતર પર અંકુશ રાખવામાં, પડતર ઓડિટ કામગીરીમાં, ધંધાકીય એકમની કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. પરિણામે, વર્તમાન સમયમાં પડતર હિસાબ સંચાલકો, કર્મચારીઓ, સરકાર, સમાજ માટે ખૂબ મહત્વના પુરવાર થયા છે. પડતર હિસાબી પદ્ધતિના વિવિધ ફાયદા નીચે મુજબ છે:

માલસામાન અંકુશ માટે :-

ધંધાકીય એકમોમાં વિવિધ પ્રકારના માલસામાન પર અંકુશ રાખવા માટે આ પદ્ધતિ ઉપયોગી છે. પડતર હિસાબી પદ્ધતિમાં માલસામાનની વિવિધ સપાટીઓ, આર્થિક વરદી જથ્થો, અ, બ, ક વર્ગીકરણ પદ્ધતિ જેવી અંકુશ માટેની પદ્ધતિ દ્વારા સ્ટોકની સતત ગણતરી થતી હોય છે. પરિણામે લાંબાગાળે એકમની નફાકારકતા વધે છે.

એકમદીઠ પડતર નક્કી કરવા :

પડતરના હિસાબ પરથી ઉત્પાદિત માલ કે સેવાની એકમદીઠ પડતર નક્કી કરી શકાય છે. તદુપરાંત પડતરનું સાચું વિશ્લેષણ કરી શકાય છે. જુદા-જુદા તબક્કાવાર મૂળતત્વો દીઠ પડતર જાણી શકાય છે.

વેચાણ કિંમત નક્કી કરવા :

પડતરના હિસાબ દ્વારા વસ્તુ કે સેવાની પડતરના આધારે વ્યાજબી વેચાણકિંમત નક્કી કરી શકાય છે. તેમજ અંદાજિત કિંમત (ટેન્ડરની કિંમત) નક્કી કરી શકાય છે.

નફા કે ખોટનાં કારણો નક્કી કરવા :

નાણાકીય હિસાબ દ્વારા રજૂ થયેલ નફા કે ખોટમાં થયેલ વધારો કે ઘટાડાનાં કારણો પડતરનાં વિશ્લેષણ દ્વારા જાણી શકાય છે તેમજ યોગ્ય પગલાં થઈ શકાય છે.

બગાડની માહિતી જાણવા માટે :-

સામાન્ય અને અસામાન્ય બગાડનું પ્રમાણ જુદા-જુદા તબક્કાવાર પડતરના ખર્ચમાં કેટલા પ્રમાણમાં છે, તે પડતર હિસાબી પદ્ધતિ દ્વારા જાણી શકાય છે. તેમજ તેની પર અંકુશ રાખી એકમની કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરી શકાય છે.

સરખામણી માટે :

પડતરના હિસાબમાં ચાલુ વર્ષની પડતર અને પાછલા વર્ષની પડતર તેમજ જુદી-જુદી ઉત્પાદન ક્ષમતા મુજબની પડતર વચ્ચે સરખામણી કરી શકાય છે. તેમજ ઉત્પાદનક્ષમતામાં ફેરફારની પડતર અને એકમદીઠ પડતરમાં કેટલો તફાવત આવે છે, તેની ગણતરી કરી શકાય છે.

મંદીમાં કિંમત ઘટાડા માટે :-

મંદીમા જ્યારે વેચાણની સપાટી ઘટતી હોય ત્યારે તેમજ હરીફાઈમાં ટકવા માટે વેચાણકિંમતમાં કેટલે અંશે ઘટાડો કરી શકાય તે ગણતરી પડતર હિસાબી પદ્ધતિ દ્વારા જાણી શકાય છે.

સંચાલકો માટે ઉપયોગી :-

પડતર હિસાબી પદ્ધતિ સીમાંત પડતર, પ્રમાણ ઘડતર, સમાન પડતર, આંતર પેઢી તુલના જેવી પ્રયુક્તિઓ અપનાવવામાં અને તેનો અમલ કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આવી પ્રયુક્તિઓની મદદ વડે સંચાલકોને અંદાજપત્રો ઘડવામાં, પડતર અંકુશ દાખવવામાં, આંતર પેઢી તુલના વડે એકમની કાર્યક્ષમતાનું અવલોકન કરવામાં, તેજી-મંદીના સમયમાં ઉત્પાદન જથ્થા અંગે નિર્ણય લેવામાં, વેચાણકિંમત નક્કી કરવામાં વગેરે બાબતો અંગે નિર્ણયો લેવામાં સરળતા રહે છે. આમ, સંચાલકો માટે પડતર પદ્ધતિ ખૂબ જ મહત્વની છે.

1.6 પડતર હિસાબી પદ્ધતિની મર્યાદા :-

પડતર હિસાબી પદ્ધતિની ઉપયોગિતા અંગે વર્તમાન ઔદ્યોગિક અને વાણિજ્યક યુગમાં કોઈ બે મત નથી. પરંતુ પડતર પદ્ધતિના ઉપયોગની બિનકાર્યક્ષમતા તેમજ ખોટી સમજને કારણે નીચેની મર્યાદાઓ જણાવી શકાય:

બિનજરૂરી :

ભૂતકાળમાં પડતર હિસાબી પદ્ધતિ વગર ધંધા કે ઉદ્યોગોમાં ઉત્પાદન થતું હતું અને વેચાણ કિંમત પણ નક્કી થતી હતી. એવી એક દલીલ કરનાર પડતરના હિસાબ વિશે અજ્ઞાનતા દર્શાવે છે. આધુનિક હરીફાઈ યુક્ત સમયમાં પડતરના આધારે જ વેચાણ કિંમત નક્કી કરવી પડે છે.

ખર્ચાળ :-

“પડતર પદ્ધતિ ખર્ચાળ છે.” એવી દલીલ કરવામાં આવે છે. પરંતુ આ પદ્ધતિ દાખલ કરવાથી ખર્ચ જરૂર વધે છે. પરંતુ તે સામે નોંધપાત્ર ફાયદા પણ થાય છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ.

ગૂંચવાડા ભરેલી :-

પડતર હિસાબી પદ્ધતિ ગૂંચવાડા ભરેલી અને સામાન્ય વ્યક્તિને સમજાય નહીં તેવી છે. પડતર અંગેનું જ્ઞાન હોય તે જ તેને સમજી અને ઉપયોગ કરી શકે છે. તેથી આ પદ્ધતિ ઉપયોગ કરતાં પહેલાં યોગ્ય તાલીમ દ્વારા કર્મચારીઓને આ પદ્ધતિથી પરિચિત કરવા જોઈએ.

ઈજારાયુક્ત ઉદ્યોગો માટે બિનજરૂરી :-

ઈજારો ધરાવનાર ઉદ્યોગ માટે આ પદ્ધતિ બિનઉપયોગી થાય છે. કારણકે ઈજારામાં વેચાણક્રિમત ઉદ્યોગને યોગ્ય લાભે તેવી ઊંચી રાખે છે. તેમ છતાં વેચાણક્રિમતમાં યોગ્ય વ્યાજબી નફો મળે તે રીતે નક્કી કરવા પડતર જરૂરી બને છે.

ખોટી રીતે ઉપયોગ :

પડતર હિસાબી પદ્ધતિ એ એક સાધન છે. તેનો ઉપયોગ કરનાર વ્યક્તિ કે કોઈ બીજાં પરિબળોની ખામીને કારણે નિષ્ફળતા મળે તો તે પડતર પદ્ધતિની ખામી ગણી શકાય નહીં.

સંચાલકીય હિસાબી પદ્ધતિની જેમ પડતર હિસાબી પદ્ધતિ પણ 100% ચોક્કસ વિજ્ઞાન નથી. પડતર હિસાબી પદ્ધતિમાં પણ કેટલીક પડતર વિષયક કાર્યવાહીઓ કળા આધારિત છે. જેમ કે ભવિષ્યમાં ઉદ્ભવનાર પડતરની ગણતરી વૈયક્તિક શક્તિઓ ઉપર આધાર રાખે છે.

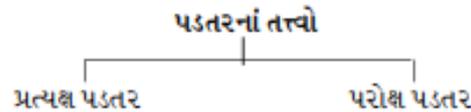
1.7 પડતરનું વર્ગીકરણ

પડતરની લાક્ષણિકતા પ્રમાણે પડતરને જુદા-જુદા તબક્કાવાર અલગ અલગ જૂથમાં વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે:

- A. પડતરનાં તત્ત્વો મુજબ
- B. કાર્યો કે કામગીરી મુજબ
- C. વર્તણૂક કે સ્વરૂપ મુજબ
- D. સમયને અનુલક્ષીને
- E. પેદાશ કે મુદતને આધારે
- F. સંચાલકીય નિર્ણય માટે
- વિગતવાર રજૂઆત નીચે પ્રમાણે કરી શકાય:

(A) પડતરના તત્ત્વો મુજબ

પડતર કયાં તત્ત્વોની બનેલી છે, તેને આધારે મુખ્ય ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય: (1) માલસામાન (2) મજૂરી (3) ખર્ચા : આ બધાં તત્ત્વોને (1) પ્રત્યક્ષ પડતર (2) પરોક્ષ પડતરમાં વહેંચવામાં આવે છે.

પ્રત્યક્ષ પડતર

જે ઉત્પાદન ખર્ચા ઉત્પાદન સાથે પ્રત્યક્ષ રીતે સંકળાયેલ હોય તે ખર્ચાની બનેલી પડતરને પ્રત્યક્ષ પડતર કહેવામાં આવે છે. પ્રત્યક્ષ માલસામાન, પ્રત્યક્ષ મજૂરી અને પ્રત્યક્ષ ખર્ચાની પડતરને સીધી રીતે કોઈ પડતરના એકમ સાથે કે પડતર કેન્દ્ર સાથે ઓળખી શકાય અને તે ખાતે સીધાં જ ફાળવી શકાય છે. દા.ત. ફર્નિચર માટે વપરાતું લાકડું એ પ્રત્યક્ષ માલસામાન તેમજ સુથારીને ચૂકવેલ મજૂરી પ્રત્યક્ષ પડતર છે. આ પડતરને ઓળખી શકાય તેવી પડતર પણ કહે છે.

પરોક્ષ પડતર :-

જે અર્થ કોઈ એક ઉત્પાદન એકમ માટે કે પડતર કેન્દ્ર માટે કરવામાં આવ્યા ન હોય, પરંતુ જે અર્થ સમગ્ર ઉત્પાદન માટે કરવામાં આવ્યા હોય તેમજ જે અર્થને ફાળવવા પડતા હોય તેને પરોક્ષ પડતર કે સામાન્ય પડતર કહેવાય. આ પ્રકારના અર્થ સમગ્ર ધંધાકીય એકમ માટે કરવા પડે છે. દા.ત. કારખાનાનું ભાડું, મેનેજરનો પગાર, સુપરવાઈઝરનો પગાર, ઓફિસનું લાઈટબિલ વગેરે. પરોક્ષ અર્થનો સમાવેશ પરોક્ષ પડતરમાં થાય છે.

આવી પડતર ઉત્પાદન એકમ કે પ્રક્રિયા ખાતે ચોક્કસ યોગ્ય આધાર લઈને ફાળવવામાં આવે છે.

પ્રત્યક્ષ અર્થ :-

(1) પ્રત્યક્ષ માલસામાન (2) પ્રત્યક્ષ મજૂરી (3) સીધા અર્થ

(1) પ્રત્યક્ષ માલસામાન :

પ્રત્યક્ષ માલસામાન એટલે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ જે માલસામાનની બનેલી છે તે અથવા તો ઉત્પાદિત વસ્તુમાં જે માલસામાન સમાયેલ છે તે તેનાં અર્થ વસ્તુના દરેક એકમની પડતરમાં કોઈપણ જાતની મુશ્કેલી વગર સરળતાથી સમાવી શકાય.

ઉદા. કાપડ બનાવવા માટે વપરાતું સુતર, ફર્નિચર માટે વપરાતું લાકડું. કેટલીક વાર ઉત્પાદન માટે વપરાતો માલસામાન ઉત્પાદન સાથે સીધી રીતે સંકળાયેલ હોવા છતાં આ પ્રકારના માલસામાનની કિંમત ખૂબ જ ઓછી નજીવી હોવાથી આ પ્રકારના અર્થને પરોક્ષ અર્થ તરીકે સમાવવામાં આવે છે. દા.ત. બુક માટે વપરાતો ગુંદર કે દોરો.

પ્રત્યક્ષ માલસામાનમાં કેટલાક અર્થનો સમાવેશ સીધો મૂળ ભરતિયામાં કરીને સમાવવામાં આવે છે. દા.ત. આયાતવેરા, ડોક ચાર્જ, વાહનવ્યવહાર, ગોડાઉન અર્થ વગેરે.

(2) પ્રત્યક્ષ મજૂરી :-

પ્રત્યક્ષ મજૂરી અર્થ એટલે વસ્તુના ઉત્પાદન માટે રોકાયેલ કામદારને ચૂકવેલી મજૂરી. દા.ત. દીવાલ બનાવનાર કડિયાને ચૂકવેલ મજૂરી, ફર્નિચર બનાવનાર સુધારને ચૂકવેલ મજૂરી, કપડાંની સિલાઈ કરનાર દરજીને ચૂકવેલ મજૂરી પ્રત્યક્ષ મજૂરી ગણાય. ઉત્પાદન થયેલ દરેક એકમ અંગે આવો મજૂરી અર્થ કેટલો થયો તે સરળતાથી જાણી શકાય અને વસ્તુની પડતરમાં તેનો સમાવેશ કરી શકાય. પ્રત્યક્ષ મજૂરીને કેટલીકવાર પ્રક્રિયા મજૂરી કે ઉત્પાદક મજૂરી કે સીધી મજૂરી જેવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

(3) સીધા અર્થ :-

સીધા અર્થ એટલે ઉત્પાદનના અમૂક એકમ માટે જ ખાસ કરવામાં આવેલા અર્થ, દા.ત. મકાન કે પુલ બાંધવાનો કોન્ટ્રાક્ટ લીધો હોય અને તે માટે જ ખાસ યંત્રો કે ઓજારો ખરીદવામાં આવે તો તેનો અર્થ, તે માટે કરેલી મુસાફરી અર્થ, તે માટે તૈયાર કરેલ નુકસાનો અર્થ, પેટન્ટ અને કોપીરાઈટનો અર્થ, લાઈસન્સ ફી, ખાસ જોબ માટેના પ્લાન્ટ-સાધનોનું ભાડું વગેરે આ બધા અર્થ અમૂક જોબ કે કોન્ટ્રાક્ટ ખાતે સીધા ઉધારી શકાય છે.

પરોક્ષ અર્થ

ઉત્પાદન સાથે સીધી રીતે ન સંકળાયેલા હોય પરંતુ ઉત્પાદન માટે જરૂરી હોય તેવા તમામ અર્થને પરોક્ષ અર્થ કહે છે. પરોક્ષ અર્થને નીચે પ્રમાણે અલગ જૂથમાં વહેંચી શકાય :

1. પરોક્ષ માલસામાન :

જે માલસામાન અંગેનો અર્થ કોઈ એક એકમના લાભ માટે નહી, પરંતુ સમગ્ર ઉત્પાદન માટે કરવામાં આવ્યો હોય તેના અર્થને પરોક્ષ માલસામાન કહેવાય છે. દા.ત. ખીલીઓ, સ્કુ, તેલ અને ગ્રીસ તથા બગાડ વગેરે.

2. પરોક્ષ મજૂરી

જે મજૂરી અંગેનો ખર્ચ કોઈ એક એકમના વ્યક્તિગત ઉત્પાદનમાં નહીં પરંતુ સમગ્ર ઉત્પાદન માટે કરવામાં આવેલો હોય તેને પરોક્ષ મજૂરી ખર્ચ કહે છે. મેનેજિંગ ડિરેક્ટરનો પગાર, સુપરવાઈઝરનો પગાર વગેરે પરોક્ષ મજૂરી ગણાશે.

3. અન્ય પરોક્ષ ખર્ચ :

સમગ્ર ઉત્પાદન માટે કરવામાં આવેલ ખર્ચ પરંતુ ઉત્પાદન સાથે સીધી રીતે ન સંકળાયેલ હોય તેવા ખર્ચને પરોક્ષખર્ચ કહે છે. ઉદા. ભાડું, કરવેરા, વીમો, ઘસારો, વીજળી બિલ વગેરે.

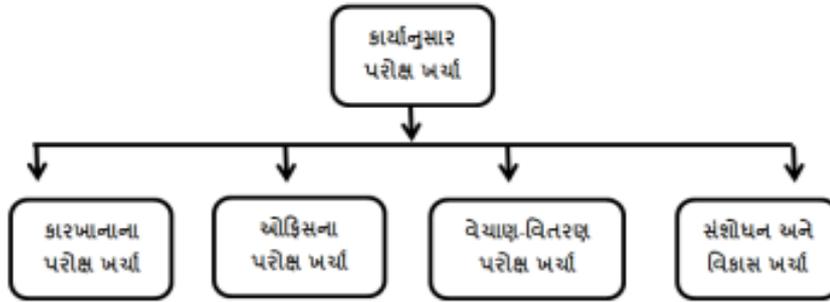
જે પરોક્ષ માલસામાન, મજૂરી અને અન્ય ખર્ચ કારખાનાને લગતા હોય તેને કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ કહે છે. દા.ત. કારખાનાનું ભાડું, કારખાનાનું લાઈટ બિલ વગેરે.

જે પરોક્ષ માલસામાન, મજૂરી અને અન્ય ખર્ચ ઓફિસને લગતા હોય તેને ઓફિસના પરોક્ષ ખર્ચ કે વહીવટી ખર્ચ કહેવાય છે. ઉદા. મેનેજરનો પગાર, ઓફિસનું ભાડું, ઓફિસ લાઈટ બિલ.

જે પરોક્ષ માલસામાન, મજૂરી કે ખર્ચ વેચાણ અને વિતરણને લગતા હોય તેને વેચાણ વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ કહેવાય છે. દા.ત. જાહેરાત ખર્ચ, સેલ્સમેનનો પગાર.

(B) કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ

આ પ્રકારના વર્ગીકરણમાં જે કાર્ય માટે ખર્ચ કરવામાં આવે છે, તે મુજબ તેનું વર્ગીકરણ થાય છે.

કારખાના પરોક્ષખર્ચ :-

ઉત્પાદન પ્રક્રિયાના લાભાર્થે કારખાનામાં કરવામાં આવેલ ખર્ચને કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ ગણવામાં આવે છે. ઉદા. કારખાનાનું ભાડું, કારખાનાના મેનેજરનો પગાર, કારખાનાનું વીજળી બિલ વગેરે કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ છે.

નીચેના કેટલાક કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ છે:

1. કારખાનાના મકાન અને જમીનનું ભાડું
2. કારખાનાના મકાનના ચૂકવેલ કરવેરા
3. કારખાના મેનેજર અને બીજા મુખ્ય અધિકારીઓ પગાર
4. કારખાનાના મકાન, પ્લાન્ટ અને મશીનરી વગેરે માટે ભરેલ વીમા પ્રીમિયમ
5. કારખાના માટે વપરાયેલ ગેસ, પાણી, વીજળી ખર્ચ
6. પરોક્ષ માલ સામગ્રી
7. કારખાનાના કામદાર માટેનો કેન્ટિન અને કલ્યાણ પ્રવૃત્તિ ખર્ચ
8. સુપરવાઈઝરનો પગાર
9. કારખાનાની મશીનરી, ફર્નિચરનો ઘસારો

ઓફિસ કે વહીવટી પરીક્ષણ અર્થ

ધંધાના સામાન્ય અને નાણાકીય બાબતોના વહીવટ માટે જે અર્થ કરવામાં આવે છે તેને વહીવટી પરીક્ષણ અર્થ કહેવામાં આવે છે. વહીવટી કે ઓફિસ અર્થમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

1. ઓફિસનું ભાડું, વીજળી, વેરા
2. ઓફિસના સ્ટાફનો અને મેનેજરનો પગાર
3. ઓફિસના સાધનો, મકાન, ફર્નિચર જેવી મિલકતનો ઘસારો
4. ઓફિસના ટેલિફોન, પોસ્ટેજ, સ્ટેશનરી અર્થ, કાનૂની અર્થ, ઓડિટ ફી
5. ઓફિસ મિલકતનું સમાર કામ અને વીમા પ્રીમિયમ તેમજ નિભાવ અર્થ

વેચાણવિતરણ અર્થ

ધંધાકીય એકમમાં ઉત્પાદિત માલમાં વેચાણ અને વિતરણને લગતાં અર્થને વેચાણ-વિતરણ અર્થ કહે છે. જેમાં નીચેનાં અર્થનો સમાવેશ થાય છે:

1. સેલ્સમેનને પગાર તથા કમિશન
2. વેચાણ-વિતરણ માટેનો મુસાફરી અને મનોરંજન ભથ્થા
3. ગ્રાહકોને આપેલ રોકડ વટાવ, ઘાલખાધ તેમજ કાનૂની અર્થ
4. ભાવ પત્રક અને કેટલોગનો અર્થ
5. જાહેરાત અર્થ, પેકિંગ અર્થ, વેચેલમાલનું ગાડાભાડું
6. ડિલિવરીવાન અર્થ, ડ્રાઈવર અને સ્ટોર કીપરનો પગાર

સંશોધન અને વિકાસના અર્થ :-

ધંધાકીય એકમ ને હરીફાઈમાં ટકવા માટે તેમજ ગ્રાહકોનો સંતોષ મેળવવા માટે ઉત્પાદિત વસ્તુ કે પૂરી પાડવામાં આવેલા સેવા અંગે સતત ધંધાકીય એકમમાં આવતી નવી ટેકનોલોજી અને ધંધાના વિસ્તરણ અને વિકાસ માટે અર્થ કરવા પડે છે, જેને સંશોધન અને વિકાસના અર્થ કહે છે. જેમાં નીચેના અર્થનો સમાવેશ થાય છે.

1. બજાર સંશોધન અર્થ
2. સંશોધન વિભાગના અધિકારીઓનો પગાર અને અર્થ
3. સંશોધન વિભાગનું મકાન ભાડું, વેરા, યંત્રોનો ઘસારો વગેરે
4. વિકાસને લગતાં પ્રોજેક્ટનો અર્થ

7 (C) વર્તણૂક કે ગુણ પ્રમાણે વર્ગીકરણ :

અર્થના ગુણ પ્રમાણે પરીક્ષણનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે ઉત્પાદનના એકમો સાથે જે અર્થનું પ્રમાણ બદલાય તે તેને ચલિત અર્થ કહે છે. ઉત્પાદન વધતાં અર્થ વધે છે અને ઉત્પાદન ઘટતા તે અર્થ ઘટે છે તેને ચલિત અથવા અસ્થિર અર્થ કહે છે. જ્યારે કેટલાક અર્થ ઉત્પાદનના એકમોમાં વધારો કે ઘટાડો થાય પણ અર્થમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી તેને સ્થિર અર્થ કહે છે. જ્યારે કેટલાક અર્થ અમૂક ઉત્પાદન કક્ષા સુધી સ્થિર રહે છે. પરંતુ અમૂક સપાટીથી વધુ ઉત્પાદન થાય તો તે ચલિત થાય છે તેવા અર્થને અર્ધચલિત અર્થ કહે છે.

સ્થિર અર્થ :-

ઉત્પાદનના પ્રમાણમાં વધારો ઘટાડો થાય પરંતુ જે અર્થ સ્થિર રહે છે તેને સ્થિર અર્થ કહે છે. ઉદા. કારખાનાના મકાનનું ભાડું, કરવેરા, મેનેજરનો પગાર, મકાનનો ઘસારો વગેરે.

ચલિત અર્થ :

ખર્ચના પ્રમાણમાં ઉત્પાદનના વધારા સાથે વધે છે અને ઘટાડા સાથે ઘટે છે તેને ચલિતખર્ચ કહે છે. ઉદા. માલસામાન ખર્ચ, મજૂરી ખર્ચ સેલ્સમેનનું કમિશન વગેરે ચલિત ખર્ચ છે.

અઘચલિત ખર્ચ :-

જે ખર્ચ અમૂક કક્ષા સુધી સ્થિર રહે છે અને અમૂક કક્ષા પછી ઉત્પાદન વધતાં વધે છે તેને અર્ધચલિત ખર્ચ કહે છે. ઉદા. ટેલિફોન બિલ. અમૂક કક્ષા સુધી સ્થિર રહે છે, જ્યારે અમૂક કોલથી વધુ કોલ થતાં તેમાં કોલની વપરાશ પ્રમાણે વધારો થાય છે.

7 (D) સમયને અનુલક્ષીને :-

સમયને અનુલક્ષીને પડતર બે પ્રકારની ગણાવી શકાય: (1) ઐતિહાસિક પડતર (2) પૂર્વનિર્ધારિત પડતર (પ્રમાણ પડતર)

ઐતિહાસિક પડતર

જે પડતર માટેના ખર્ચ થઈ ગયા પછી તેની પડતર નક્કી કરવામાં આવે છે તેને ઐતિહાસિક પડતર કહેવાય.

એટલે કે ઉત્પાદન પૂરું થઈ ગયા પછી પડતર નક્કી થતી હોવાથી અગાઉથી પડતર અંકુશનું કાર્ય કરી શકાતું નથી. આ પડતર બનાવલક્ષી એટલે કે હકીકતો પર આધારિત છે.

પૂર્વનિર્ધારિત પડતર :

જે પડતર અગાઉથી અંદાજવામાં આવે એટલે કે ઉત્પાદન શરૂ થતાં પહેલાં જે પડતર નક્કી કરવામાં આવે તો પૂર્વનિર્ધારિત પડતર કહેવાય. આ પડતર વૈજ્ઞાનિક ધોરણે ભૂતકાળના અનુભવને આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે. આવી પડતરને પ્રમાણ પડતર કહેવામાં આવે છે. ખરેખર પડતર સાથે પ્રમાણ પડતરને સરખાવી વિચલનો શોધી દૂર કરી શકાય છે.

7 (E) પેદાશ કે મુદતને આધારે

પેદાશ તેમજ મુદતને આધારે પડતરને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય :

પેદાશ પડતર : જે પડતરના પેદાશ સાથે પ્રત્યક્ષ રીતે ઓળખી શકાય તેને પેદાશ પડતર કહેવામાં આવે છે. ઉદા. પ્રત્યક્ષ માલસામાન, પ્રત્યક્ષ મજૂરી.

મુદતી પડતર : જે ખર્ચ સમયને આધારે ચૂકવવામાં આવે તેનો મુદતી પડતરમાં સમાવેશ થાય છે. દા.ત. ભાડું, પગાર વગેરે જે સમય પ્રમાણ નક્કી થતો હોય છે.

7 (F) સંચાલકીય નિર્ણય માટે

જે ખર્ચ કે પડતર સંચાલકોને નિર્ણય પડતર માટે ઉપયોગી થાય છે તે પ્રમાણે નીચે મુજબ વર્ગીકરણ કરી શકાય:

1. સીમાંત પડતર
2. સંબંધિત પડતર
3. તફાવત પડતર
4. ડૂબેલી પડતર
5. વૈકલ્પિક પડતર

સીમાંત પડતર

જે પડતરમાં ફક્ત ચલિત ખર્ચોનો જ સમાવેશ થાય છે અને સ્થિર ખર્ચ ઉમેરવામાં આવતાં નથી તેને સીમાંત પડતર કહે છે. સીમાંત પડતર એટલે “કોઈ આપેલ ઉત્પાદનની સપાટીએ, ઉત્પાદનમાં એક એકમનો વધારો કે ઘટાડો થતાં પડતરમાં જે ફેરફાર થાય તે” પડતરમાં થતાં ખર્ચને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય: (1) ચલિત ખર્ચ (2) સ્થિર ખર્ચ.

સામાન્ય રીતે સ્થિરખર્ચા ઉત્પાદનમાં વધારો કે ઘટાડો થવા છતાં સ્થિર રહેતાં હોય છે. જ્યારે ચલિત ખર્ચ ઉત્પાદનના વધારા ઘટાડા સાથે બદલતાં હોવાથી સંચાલકો તેના આધારે પોતાના ઉત્પાદનને લગતાં નિર્ણયો લઈ શકે છે.

સંબંધિત પડતર કે પ્રસ્તુત પડતર

જે ખર્ચા સંચાલકોનાં નિર્ણય પર અસર કરતાં હોય તેને સંબંધિત ખર્ચા કહેવાય. ઉદા. કોઈ ધંધાકીય એકમની વિવિધ શાખામાંથી કઈ શાખા બંધ કરવી તે અંગેનો નિર્ણય જે-તે શાખાના ચલિત ખર્ચને આધારે લેવામાં આવતો હોય છે. કેમ કે શાખા બંધ થતાં ચલિત ખર્ચ શૂન્ય થાય છે. આમ, સંબંધિત પડતરની અસર પ્રમાણે સંચાલકો નિર્ણય કરતા હોય છે.

તફાવત પડતર : જ્યારે કોઈ નિર્ણય લેવામાં આવે અને તેને કારણે વર્તમાન કરતાં નવી પડતર વધે કે ઘટે તો તફાવતને 'તફાવત પડતર' કહે છે.

ડૂબેલી પડતર :

જે ખર્ચ ભૂતકાળમાં થઈ ગયો હોય અને તે અંગે હાલ જે નિર્ણય લેવામાં આવે તેને કારણે તે ખર્ચ પર કોઈ અસર થતી ન હોય તો તે ડૂબેલી પડતર કહેવામાં આવે છે. ઉદા. ટેકનોલોજીને કારણે યંત્ર બિનઉપયોગી થતાં તેની ચોપડી કિંમત ડૂબેલી પડતર ગણાય છે.

વૈકલ્પિક પડતર :

જ્યારે સંચાલકો કોઈ નિર્ણય લેતા હોય ત્યારે કોઈ બે વિકલ્પ હોય અને તે પૈકી કોઈ એકની પસંદગી કરવાની હોય તો પ્રથમ વિકલ્પ પસંદ કરતાં બીજા વિકલ્પની આવક જતી કરવી પડે આ બીજા વિકલ્પની પડતર એટલે વૈકલ્પિક પડતર.

1.8 પડતર હિસાબી પદ્ધતિઓ :

દરેક ધંધાના પ્રકાર પ્રમાણે ઉત્પાદન પદ્ધતિ અને પ્રક્રિયા અલગ અલગ હોય છે. પડતર પદ્ધતિને નીચે પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારોમાં વહેંચી શકાય:

1. એકમ પડતર

જ્યારે એક જ પ્રકારની વસ્તુનું કે ખૂબ થોડા પ્રકારની વસ્તુનું ઉત્પાદન થતું હોયતેમજ વસ્તુના દરેક એકમ એકસરખા હોય અને ઉત્પાદન પ્રક્રિયા સતત હોય ત્યારે એકમ દીઠ પડતર નક્કી કરવા જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે તેને એકમ પડતર પદ્ધતિ કહેવાય છે.

આ માટે અમૂક ચોક્કસ સમયની પડતર દર્શાવતું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે. એટલે કે કુલ ખર્ચ નક્કી કરી તે સમયના ઉત્પાદન થયેલ એકમોની સંખ્યા વડે ભાગવામાં આવે છે. આ રીતે એકમ દીઠ પડતર નક્કી થાય છે. આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કોલસાની ખાણમાં, ઈંટો બનાવવાના ધંધામાં, ડેરી ઉદ્યોગમાં, સિમેન્ટ તેમજ કાગળ ઉદ્યોગમાં થાય છે.

$$\text{એકમદીઠ પડતર} = \frac{\text{કુલ પડતર}}{\text{કુલ ઉત્પાદિત એકમો}}$$

2. જોબ કે બેચદીઠ પડતર :

જોબ એટલે કોઈક વ્યક્તિગત ઓર્ડર માટે ઉત્પાદન કરવા નક્કી કરેલો અમૂક જથ્થો.

આ પદ્ધતિમાં દરેક જોબને પડતરનું અલગ એકમ ગણવામાં આવે છે. દરેક જોબને અલગ નંબર આપવામાં આવે છે. દરેક જોબ માટે અલગ ખાતું ખોલી તેના ખર્ચા જે તે જોબ ખાતે ઉધારીને જોબ પડતર નક્કી કરવામાં આવે છે.

આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ છાપકામ ઉદ્યોગમાં, ગેરેજ તેમજ દવા બનાવવાનાં ઉદ્યોગમાં, અમૂક પ્રકારની દવાઓની એક સમાન ઉત્પાદન જથ્થા માટે બેચ પડતરનો ઉપયોગ થાય છે.

3. કોન્ટ્રાક્ટ પડતર :

કોન્ટ્રાક્ટ પડતર એ જોબ પડતર પદ્ધતિનો એક પ્રકાર છે. ખાસ કરીને મકાન કે પુલ બાંધવા અથવા વહાણ કે યંત્રો બનાવવાં જેવા મોટા કોન્ટ્રાક્ટની પડતર નક્કી કરવા આ પદ્ધતિ વપરાય છે.

આ પદ્ધતિમા કંપની દરેક કરારનું જુદું ખાતું ખોલે છે. તે અંગેના બધા ખર્ચ તે કરાર ખાતે ઉધારવામાં આવે છે અને આવક તે ખાતે જમાં થાય છે.

જો કરાર એક વર્ષ કરતાં લાંબો સમય ચાલે તેમ હોય તો કરારની પૂરી રકમ કરાર ખાતે જમા થતી નથી. પરંતુ જે કામ થયું છે તેની પ્રમાણસર રકમ જમા થાય છે અને નફો પણ પૂરેપૂરો નફા-નુકસાન ખાતે લઈ જવામાં આવતો નથી. પરંતુ થોડો નફો અનામત રાખવામાં આવે છે.

4. પ્રક્રિયા પડતર :

જ્યારે ઉત્પાદનની ક્રિયાને અમૂક ચોક્કસ પ્રક્રિયાઓ કે તબક્કામાં વહેંચી શકાય તેમ હોય અને એક પ્રક્રિયાનો તૈયાર માલ, બીજી પ્રક્રિયા માટે કાચો માલ બનતો હોય ત્યારે દરેક પ્રક્રિયાની અલગ પડતર નક્કી કરવા આ પદ્ધતિનો ઉપયોગમાં આવે છે. દા.ત. મગફળીમાંથી તેલ બનાવવા માટે સમગ્ર પદ્ધતિને અલગ અલગ તબક્કામાં વહેંચવામાં આવે છે. જેમ કે, (1) પીસવું (2) રીફાઈન કરવું (3) યોગ્ય માપના ટીનમાં ભરવું. આ તમામ તબક્કા માટે અલગ પ્રકારનું ખાતું ખોલી તેના ખર્ચા તે પ્રક્રિયા ખાતે ઉધારવામાં આવે છે અને પ્રક્રિયાદીઠ પડતર નક્કી કરવામાં આવે છે.

5. સેવા-પડતર :

જ્યારે એકમ દ્વારા સેવા પૂરી પાડવામાં આવતી હોય ત્યારે તે માટે સેવા-પડતર પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે. દા.ત. ટ્રાન્સપોર્ટ, વીજળી, શિક્ષણ વગેરેમાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે. અહીં પૂરી પાડવામાં આવતી સેવા માટે કરવામાં આવતાં ખર્ચ દ્વારા પડતર શોધવામાં આવે છે. દા.ત. માલવહનનાં ખર્ચ એ ટ્રાન્સપોર્ટની પડતર ગણાશે.

પેસેન્જર પરિવહનની પડતર નક્કી કરતી વખતે ડીઝલ, ઓઈલ, ડ્રાઈવરનો પગાર, ઘસારો, ટાયર ખર્ચનો કૂલ ખર્ચને પેસેન્જર કિલોમીટર વચ્ચે વહેંચવામાં આવે છે.

6. વિવિધ પડતર: જે ઉદ્યોગમાં એકથી વધુ પડતર પદ્ધતિ નો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે વિવિધ પડતર નો ઉપયોગ કરે છે તેમ કહેવાય.

1.9 પડતર હિસાબી પદ્ધતિના પ્રકારો કે રીતો

1. સમાન પડતર પદ્ધતિ: એક જ ઉદ્યોગમાં જુદા જુદા ઓદ્યોગિક એકમો એકસરખા જ પડતરના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓ નો ઉપયોગ કરી પોતાના હિસાબો બનાવે તેને સમાન પડતર પદ્ધતિ કહે છે.
2. ઐતહાસિક પડતર પદ્ધતિ: ખર્ચ થઇ ગયા પછી પડતર નક્કી કરવામાં આવે તેને ઐતહાસિક પડતર કહે છે.
3. સીમાંત પડતર પદ્ધતિ: ચલિત ખર્ચ ને ધ્યાનમાં લઈ પડતર નક્કી કરવામાં આવે તેને સીમાંત પડતર પદ્ધતિ કહે છે. આ પદ્ધતિ માં સ્થિર ખર્ચ ઉમેરવામાં આવતા નથી.
4. પ્રમાણ પડતર પદ્ધતિ: પ્રમાણ પડતર પદ્ધતિ એટલે અગાઉ થી પડતર નક્કી કરવી, આ અગાઉ થી નક્કી કરેલ પડતરને ખરેખર પડતર સાથે સરખાવવું, તફાવત શોધી કાઢવો અને સુધારવા પગલા લેવા.

1.10 પડતર હિસાબી પદ્ધતિ નું પ્રસ્થાપન:

1. હેતુઓ જાણવા
2. વર્તમાન વ્યવસ્થા તંત્ર નો અભ્યાસ
3. પડતર હિસાબો નું માળખું નક્કી કરવું
4. પડતરના દર નક્કી કરવા

5. પદ્ધતિ દાખલ કરવી.
6. પડતર ઓફીસ ગોઠવવી
7. પડતર ઓફીસ નો અન્ય ખાતા સાથે સંબંધ
8. સત્તા અને જવાબદારીની સ્પષ્ટતા

પડતર કેન્દ્ર (Cost Centre)

જે વ્યક્તિ, યંત્ર, ખાતું કે અન્ય આધાર લઈ પડતર એકત્રિત કરવામાં આવે તેને પડતરનું કેન્દ્ર કહે છે. દા.ત. કોઈ એક ખાતાને આધારે પડતર નક્કી કરવામાં આવે તો તે ખાતું એ પડતરનું કેન્દ્ર કહેવાય. કોઈ એક યંત્રને લગતા બધાં ખર્ચાં એકત્ર કરીને યંત્ર પર ઉત્પાદન થયેલ એકમોની પડતર નક્કી કરવામાં આવે તો તે યંત્ર પડતરનું કેન્દ્ર ગણાશે. ઈંગ્લેન્ડની ઈન્સ્ટિટ્યુટે આપેલ વ્યાખ્યા મુજબ - “ઉત્પાદન કે સેવાનું કોઈ સ્થાન, કાર્ય, પ્રવૃત્તિ કે સાધન જેની પડતર, પડતર એકમોને ફાળવવામાં આવે તેને પડતર કેન્દ્ર કહે છે.”

પડતરના કેન્દ્રો બે પ્રકારના હોય છે.

- 1) વ્યક્તિગત પડતર કેન્દ્રો (Personal Cost Centre)
  - 2) બિનવ્યક્તિગત પડતર કેન્દ્રો (Impersonal Cost Centre)
- ❖ પડતર કેન્દ્ર કોઈ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓનો સમૂહ હોય તો તે વ્યક્તિગત પડતર કેન્દ્ર છે. તેમ ગણાશે.
  - ❖ કોઈ સ્થાન કે યંત્ર કે સાધન કે તેમનો સમૂહ પડતર કેન્દ્ર તરીકે હોય તો તેને બિન વ્યક્તિગત પડતર કેન્દ્ર કહે છે.

પડતરનું એકમ (Cost Unit)

ઉત્પાદન કે વેચાણ જેના વડે માપવામાં આવે છે તેને પડતરનું એકમ કહે છે. ઈંગ્લેન્ડની ઈન્સ્ટિટ્યુટે આપેલ વ્યાખ્યા મુજબ - “પડતરનું એકમ એટલે જેના સંદર્ભમાં પડતર નક્કી થયા છે તેવું વસ્તુ કે સેવાનું જથ્થાત્મક એકમ.”

“It is a quantitative unit of product or service in relation to which costs are ascertained.”

પડતર નક્કી કરવાના હેતુથી ઉત્પાદનને ભૌતિક એકમમાં રજૂ કરવું પડે છે. જેમાં વજન, સંખ્યા, જથ્થો, લંબાઈ અથવા એવું જ કોઈ સગવડભર્યું એકમ નક્કી કરવામાં આવે છે. દા.ત. રેડિયોના ઉત્પાદકે કેટલી સંખ્યામાં રેડિયોનું ઉત્પાદન થયું તે નક્કી કરવું પડે છે. કાપડના ઉત્પાદકે કેટલાં મીટર કાપડનું ઉત્પાદન થયું તે માપવું પડે છે. કેટલાંક ઉદ્યોગોના એકમો નીચે દર્શાવ્યાં છે.

	ઉદ્યોગના પ્રકાર	પડતરનું એકમ
1)	ખાતર	ટન / કિલો / રતલ
2)	કેમિકલ્સ	લિટર / ગેલન / કિલો
3)	ચા, ખાંડ	કિલોગ્રામ
4)	ખનીજ	ટન
5)	પાણી	ગેલન / લિટર
6)	કાપડ	મીટર / વાર
7)	ઈંટ	1000 નંગ
8)	વીજળી	કિલો વોટ કલાક
9)	રેલવે	ટન - કિલોમીટર / પેસેન્જર કિલોમીટર
10)	પ્રીન્ટિંગ	જોબ
11)	મોટરકાર, સાઈકલ, ટેલિવિઝન	નંગ
12)	સિમેન્ટ	ટન / થેલી
13)	હોટેલ / હોસ્પિટલ	રૂમ દીઠ / પથારી દીઠ / પેશન્ટ દીઠ
14)	કાગળની મિલ	કિલો દીઠ